

A hetedik fejezet a kultúráé. A mindennapi élet pogány, azaz török és mongol hi-edelmeinek leírása képezi e fejezet első részét, aztán következik az iszlámnak s az Arany Hordára gyakorolt hatásának leírása, utána pedig a kereszténység és zsidóság Arany Horda-beli szerepének bemutatása. Végül szó esik az Arany Horda nyelvéről, írásbeliségéről és irodalmáról.

A nyolcadik fejezetben a szerző arra keresi a választ, hogy milyen hatással volt a mongol uralom Oroszország későbbi történetére. Az biztos, hogy a mongol uralom felerősítette az abszolutikus tendenciákat, de az Arany Horda széthullása után a Moszkva központú új Orosz államban ez a tendencia megmaradt, amiért már nem az Arany Hordát lehet felelőssé tenni.

A kötetet több térkép, korabeli miniatúra, illetve a korszak tárgyainak fényképei teszik még érdekesebbé.

A szerző az Arany Horda két részére (Fehér = Keleti, Kék = Nyugati) vonatkozóan a hagyományos elnevezéseket használja, jóllehet az utóbbi időben ennek éppen az ellenkezőjét igyekeznek bizonyítani. Ezt talán érdemes lett volna megemlíteni, még akkor is, ha a szerző ezzel nem ért egyet.

Vásáry István könyvében több nyelvészeti és néprajzi kitérőt tesz, melynek következtében e kötet túlnőve eredeti címén, egyfajta bevezetés a mongolkori Eurázsia tanulmányozásába.

Nagyszerű kötetet tart tehát kezében az az olvasó, akit érdekel az eurázsiai sztyepp-övezet, illetve Oroszország 13–15. századi története és kultúrája, s mindezeknek a honfoglalás előtti magyarság történetére és életére visszavehető mozzanatai. A magyarság ugyanis a honfoglalás előtt azon a területen élt, amelyen később az Arany Horda megalakult, az Arany Hordában éltek azoknak a népeknek az utódai, akikkel egykor a magyarok érintkeztek, sőt, egyes magyar töredékek alkotóelemei voltak az Arany Hordának. A vándorláskori magyarság minden bizonnyal nomád életformát folytatott, azonban erről az írott források vajmi keveset tudnak. Tehát ahhoz, hogy a nomád életformát és társadalmat tanulmányozni tudjunk, analógiát kell keresni egy olyan korból, amely elégséges írott anyaggal rendelkezik, s minél közelebb van térben és időben. (Természetesen az analógia érvényességi köre korlátozott, hiszen többféle nomadizmus létezik.) Vásáry István könyve ebből a szempontból is izgalmas olvasmány.

Zimonyi István

ERDÉLYI ISTVÁN: A MAGYAR HONFOGLALÁS ÉS ELŐZMÉNYEI

Lektorálta: Bakay Kornél, Czeglédy Károly

Kossuth Kiadó, Budapest, 1986, 174 oldal

Csak üdvözölni lehet, hogy szaktudósaink egyre nagyobb számban vállalkoznak a magyar történelem korai, honfoglalás előtti korszakára vonatkozó ismeretek népszerű, a szélesebb nagyközönség igényeit szem előtt tartó összefoglalására. Nem ez az első eset, hogy régész kollegánk írja meg a magyar történelem egyik korai szakaszát.

Erdélyi Istvánnak a „Népszerű történelem” című sorozatban megjelent könyve öt

nagyobb fejezetből áll. Elsőnek a honfoglalás előzményeit tárgyalja, s az alfejezetek címei jól tükrözik a tartalmat: „A népvándorlás”, „A magyarok vándorlásának természeti környezete”, „A magyarság közvetlenül a honfoglalás előtt”, „Dentumoger”, „Levedia”, „Etelköz”, „Szávártü ászfalü”, „Elődeink nyoma Etelközben”, „A kazárok”, „A szaltovo-majackojei ásatások”, „A kabar kérdés”, „A kijevi Oroszország”, „Besenyők”. — A második fejezet a Kárpát-medencét mutatja be a honfoglalás előtt: „Avarok és bolgárok”, „Bizánc”, „Nagy Morvaország”, „A frankok és utódaik”, „Pribina fejedelemsége”, „Horvátország”, „Lengyelország”, „A Kárpátmedence belseje a IX. században”, „Helynevek és népek”. — A harmadik fejezet címe: A honfoglalás legendaköre. Ebben a következőkről van szó: a vérszerződés, milyen úton jöttek? Bene vitéz sírja. — A társadalom, kultúra és gazdálkodást ismertető negyedik fejezetben az első alfejezet a „Honfoglaláskori magyar ember”-rel foglalkozik, majd: „Nomádok voltak-e a honfoglalók?”, „Társadalom, gazdálkodás, hitvilág, anyagi kultúra”. — A könyv utolsó fejezetében a „kettős honfoglalás” elméletével, a székely kérdéssel a Magna Hungaria problémájával, s végül a baskíriai ásatások bizonyos vonatkozásaival kapcsolatban nézeteit fejti ki a szerző.

Őszintén szólva, a könyv ismertetője több okból zavarban van. Helyenként, nyilván a könyvben sajnos nem ritka pongyola fogalmazás miatt nem érti a szerzőt, s fél attól, hogy a fogalmazás okozta félreértések miatt megjelenő tárgyi tévedéseket a szerző ismereteiben levő hiányosságnak tulajdonítsa. Valószínűbb, hogy egy gondatlan szerkesztőnek a tartalmat csonkító húzásaival van dolgunk. Ez azonban sajnos zavarja az olvasót, s gondolom a szerzőt is, akinek mégis a neve alatt jelent meg ez a munka. Néhány példával illusztrálnám a mondottakat: A 12. oldalon olvashatjuk: „A nagy népvándorlás kezdetét a történészek az ázsiai hunok (hiung-nuk) mozgásával szokták indítani a IV. században.” Eltekintve attól, hogy a „népvándorlás kezdetét” (ha volt ilyen, nem a történészek „szokták indítani”, nem tudom, hogy a belső-ázsiai hunok (akiknek a kínai forrásokban előforduló nevét a magyar népszerű átírásban *hsziung-nu*-nak kell írni) „mozgásáról” írva, melyik IV. századra gondol a szerző. A nemrég reprintben is megjelent, Németh Gyula által szerkesztett *Attila és hunjai* című kötetben, a 36. oldalon Ligeti Lajos ezt írta: „Az ázsiai hunok tehát egyik segédcsoportuk veresége kapcsán jelennek meg a kínai történelemben a Kr. e. 4. században” Mivel azonban az Erdélyitől idézett mondat második felében gótokról, szármatakról és alánokról van szó, valószínűbb, hogy a dátum az európai hunok megjelenésének idejére, az i. sz. 4. századra vonatkozik. Vagy, ami a gyanúm, a mondat eleje és mostani vége között a szerkesztő több mondatot törölt.

A 14. oldalon ezt olvassuk: „A magyar etnikumról először egy IX. század eleji krónika tesz említést. Ismeretlen szerzőjét csak mint *György barát folytatóját* emlegetik.” Gondolom, a szerző eredeti kéziratában „György barát krónikájának folytatója” állhatott. Igaz Moravcsik Gyula 1984-ben megjelent poszthumusz munkájának 52. oldalán címként „Georgios barát folytatása” szerepel, mint e görög szöveg szokásos latin címének, a „Georgius monachus continuatus”-nak magyar fordítása, de aligha hiszem, hogy Erdélyi elírása innen származik. Ugyanis, ha máshonnan nem, innen meg lehetett volna tudni, hogy semmilyen IX. századi krónika nem tesz említést a magyar etnikumról. Ez a György barát írt ugyan egy vilákrónikát a IX. században, ebben azonban nincs a magyarokról szó. A krónika ismeretlen folytatója, talán Szü-

meon Logothétész, a maga részét mindenképpen a X. század közepe után írta, ugyan is még szerepel benne annak a Bíborbanszületett Konstantinnak a halála, aki (nem elsőnek) ír a magyarokról. S ebben a műben, érdekes módon három különböző néven, valóban előfordulnak a magyarok. E három név közül azonban egyik sem a *magyar*, s miután hadi események elbeszéléséről van szó, etnikumról sem történik említés.

A 16. oldalon ez áll: „Tulajdonképpen csak egyetlen olyan korabeli írásos forrás maradt ránk, amely keveset ugyan, de mégis mond valamit az ősmagyarok földjéről – talán valahol a mai Dél-Ukrajna területén. Ez pedig *Ibn Ruszta* írása.” Az olvasó itt megáll, és arra gondol, hogy a szerző talán nem tudja, hogy noha Ibn Ruszta művének megírás ideje körül még nem zárultak le a viták, annyi biztos, hogy művét a 10. században, tehát a honfoglalás után írta. De ha hátralapoz a Forrásmunkák című fejezethez, meglepetéssel tapasztalja, hogy a 157. oldalon a György barát krónikájának folytatásáról szóló adatok némi félreértéssel ugyan, de nagyjából helyesen szerepelnek, s Ibn Ruszta évszáma 930. Itt az is szerepel, hogy Ibn Ruszta kivonatolta „egy IX.–X. századi khoraszáni államférfi, Dzsajháni” művét. Ez a mű pedig „kelet-európai karavánutakon járt kereskedők adataira épült”. Mivel Dzsajháni aligha írhattott a X. század húszas éve előtt, most már nem tudjuk, hogy melyik az a *korabeli írásos forrás*. Zavaró továbbá, hogy a 94. oldalon meg ezt olvassuk: „Ibn Ruszta azt jegyezte fel, hogy 870 táján a magyar fejedelem 20 000 lovassal indult hadba.” Itt is nyilvánvaló a szakember számára, hogy nem Ibn Rusztáról van szó, hanem Dzsajhániról, illetve arról a feltételezett forrásról, amelyet Dzsajháni használt. A szakember azonban azt is tudja, hogy az elveszett Dzsajháni-szöveg rekonstrukciója körül súlyos problémák vannak; ennek taglalása, még említése sem szükséges egy népszerű munkában. A félreértéseket azonban nem célszerű rossz fogalmazásokkal tovább növelni.

A 38. oldalon többek között ezt olvassuk Sarkelről, erről a kazár városról: „Hosszas keresgélés és tudományos vita után csak a második világháború befejeztével kerülhetett sor a magyarok ellen 834-ben emelt erőd szakszerű feltárására.” Arról, hogy Sarkelben Teofilosz császár (829–842) idejében bizánciak segítségével várat építettek, Bíborbanszületett Konstantin művéből értesülünk. Azt, hogy ezt az erődöt a magyarok ellen építették, Ibn Rusztának egy olyan helyére szokták alapozni, amelynek párhuzama hiányzik Gardézinél. Ez a mondat Czeglédy Károly fordításában így hangzik: „Azt mondják, hogy a kazárok régebben körülsáncolták magukat a magyarok és országukkal szomszédos más népek ellen” (*A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. 2. bőv. kiad., sajtó alá rendezte Györfly Gy., 1975, 88). Valójában az eredeti arab szövegben „árok”-ról van szó, a mondat biztosan betoldás, bár nem tudjuk, Ibn Ruszta melyik forrásából való. Egy több feltételezésen alapuló feltételezést talán nem volna helyes biztos tényként átfogalmazni.

Az 56. oldalon ez áll: „A Volgától észak-nyugat felé felvándorló bolgárok Biler (Biljar) székhellyel hozták létre államukat, melynek székvárosa a mai Kazántól délre feküdt; neve Bolgari volt.” Mind Biler, mind Bolgari a Volgától keletre volt, ezért már a Volgától való észak-nyugatra való vándorlás is érthetetlen. A szovjet tudósok között vita folyik, hogy a volgai bolgár birodalomnak a tatár támadás (1235/36 tele) előtt Biler vagy Bolgari volt-e a fővárosa. Gondolom Erdélyi, aki jól ismeri ezt a vitát, talán erről írhatott, a szövegét megkurtító szerkesztő azonban úgy rövidítette a mondatot, hogy Biler is, Bolgari is székváros lett.

Nemcsak a történeti, hanem a nyelvészeti adatok, ismeretek is sajnos ugyanettől a hibától szenvednek. A 73. oldalon ez áll: „Vannak olyan régi szláv helyneveink, amelyek a 'nedves talajú erdő' jelentésű 'long' szóval függenek össze; velük kapcsolatosan az az érdekes, hogy a bennük levő „ng” orrhang a IX.–X. században eltűnt a déli szláv nyelvekből, tehát a magyaroknak még rögtön a honfoglalás táján kellett átvenniük őket, valószínűleg megint csak a bolgároktól.” Nyilván az eredeti kéziratban több példa is lehetett, hiszen az egész a nagyközönség számára csak így érdekes. Kimaradt azonban a szövegből az is, hogy a szláv orrhangok eltűnése nemcsak a bolgárban történt meg, hanem a lengyel, a szlovén és a macedon-szláv kivételével valamenyny szláv nyelvben, tehát a csehben, a szlovákban, az ukránban, az oroszban és a szerb-horvátban is. Ennélfogva a nazális, vagyis orrhangú mássalhangzó megőrződése helyneveinkben és korai szláv jövevényszavainkban (*barlang, galamb, szent, bolond* stb.) önmagában csak az átvétel korára utal, de semmit sem árul el arról, hogy melyik szláv nyelvből történt.

A 74. oldalon ez áll: „A 'grad' végződésű helynevek (pl. Mojgrad) szintén bolgár-szláv eredetűek.” Itt nyilván ismét valamiféle leegyszerűsítéssel lehet dolgunk, mert aligha hiszem, hogy a szerző Visegrád és Nógrád helyneveinket bolgár-szláv eredetűnek tartja. Az ósszláv *gorđ* alakból nemcsak a bolgárban, hanem pl. a csehben és a szlovákban is *grad* lett, ez utóbbiakban azután ebből a *grad*-ból *hrad*. Ha már nagyobb olvasóközönségnek írunk, akik talán még ismerik a Petrográd, vagy Sztálingrád helyneveket, viszont el kell mondani, hogy az oroszban a szó *gorod* alakban van meg, s a *grad* irodalmi-szláv alak, s így koránt sincs arról szó, hogy a Lena partján, vagy a Volga vidékén is bolgár-szlávokat kell keresnünk.

A 89–90. oldalakon olvashatjuk: „Álmos neve viszont nem az 'álmom' szóból ered, hanem a köztörök 'vett' vagy 'vétel' igealakból (a főnévi igenév: *al*), jöllehet végső magyarázatával még adós a nyelvtudomány. Átvitt értelemben a név szerzőt, hódítót is jelenthet.” Itt is nyilván hiányzik az *almiš* adat, ez ugyanis az a névszó (és nem igealak), amely a törökben „vett”, „vétel” jelentésű. S a nyelvtudomány sok mindennel adós, azt azonban tudja, hogy az *al* igező (mely a parancsolómód egyesszám második személyével egybeesik), és nem főnévi igenév.

Nem tartanak helyesnek, ha a mások által is használt *ugor magyar* jelzős összetétel elterjedne szakirodalmunkban. Erdélyi ezt „finnugor nyelven beszélő magyar népcsoport” értelemben használja. Mint ismeretes az *ugor* (többesszáma *ugri*) az *onogur* népnév *ongur* alakjából alakult ki az orrhangú mássalhangzó eltűnése után, s az orosz forrásokban így nevezték a magyarokat egészen addig, amíg lengyel forrásból és hatásra nem szorította ki a *venger, vengri*. A nyelvtudomány ugor nyelveknek a magyar, a vogul és osztyák nyelvek csoportját hívja, ugor alapnyelvnek (ha volt ilyen), e három nyelv közös őst. Ilyen értelemben tehát az *ugor* „a finnugor nyelvek ugor ágához tartozó” értelmű. De mivel csak egy magyar nyelv van, nem látom értelmét az „ugor” megkülönböztető jelzőnek.

Mindezek elsősorban arra voltak példák, hogy mit kifogásolok a könyv fogalmazásában, szerkesztésében. Természetesen igen sok kérdésben egyet lehet érteni a szerzővel. Teljesen egyetértünk abban, hogy: „Az a kérdés ugyanis, hogy ki volt itt előbb, melyik nép nyert itt magának hazát, történeti, és nem vonható le belőle politikai következtetés” (131. o.). Egyetértünk abban is, hogy: „Az etnikum biztos meghatározá-

sa mindmáig a régészet egyik legnehezebb problémája” (107. o.). Ezért azután nem egészen értem, hogy a dobokai vár égetési rétegét egy X. századi „magyar nyílhegy” hogyan keltezheti (69. o.). Örülök annak, hogy a szerző újragondolja azt a kérdést, hogy laktak-e, s ha igen hol szlávok a honfoglalás idején a Kárpát-medencében, s milyen szerepet játszottak a honfoglaló magyarság kialakulásában. Helyeselhető az a megjegyzés is, hogy: „... a honfoglalás előtti évszázad szlávjai egymástól eltérő jelle-gű temetkezési formákkal éltek a Kárpát-medence különböző vidékein” (68. o.). Ebben semmi különös nincs. Gardézi írja a burtászokról: „két csoportra oszlanak, az egyik elégeti halottjaikat, a másik sírokba temeti”. A temetkezési szokások tehát nem szükségszerűen etnikum jelzőek.

Végül is azt kell mondanunk, hogy ez a sok hasznos közismeretet tartalmazó, szé-
lebb közönséghez szóló könyv gondosabb szerkesztést igényelt volna.

Róna-Tas András

Megjelent a *Történelem és Kultúra* sorozat két újabb kötete (kiadja az MTA Orienta-
lisztikai Munkaközössége. Felelős kiadó: Tőkei Ferenc).

TANULMÁNYOK 1986

*Szerkesztette Boglár Lajos – Ferenczy Mária. Lektorálta Ecsedy Ildikó
és Vargyas Gábor.*

Budapest, 1987, 106 oldal [= *Történelem és Kultúra* 3.]

Tartalma:

Bese Lajos: Egy sámánszertartás a Mongolok titkos történetében

Boglár Lajos: A guarani kultúra két arca

Borsányi László: „E nép nem olly rettentő s kegyetlen, mint sokan leírják ...” – a ha-
gyományos európai és a magyar indián-képmás alakulása

Dornbach Mária: Számkivetett istenek. Az afroamerikai vallási szinkretizmus kérdé-
séhez

Ecsedy Csaba: Burun orális történelem

Gyarmati János: Településszerkezet és az intenzív földművelés

Klímes Szmik Katalin: Egy gazdag fejedelemség a Tawantinsuyuban: a Titicaca tó
parti lupacák közigazgatási és gazdálkodási szervezete

Renner Zsuzsanna: A mai indiai történetírás néhány vitatott kérdése

Simon Róbert: A közösség konszenzusa és a politikai hatalomgyakorlás (A felülről jö-
vő forradalom problémája az iszlámban)

ECSEDY ILDIKÓ, A HÁROM KIRÁLYSÁG TÖRTÉNETE. Hat fejezet
Lo Kuan-Csung regényéből. *Fordította – Lektorálta Csongor Barnabás.*
Budapest, 1987, 77 oldal [= *Történelem és Kultúra* 4.]

Történelmi regény, szerzője a 14. században élt. Az itt közölt nyitófejezetek az i. sz.
2. század végi eseményekkel foglalkoznak.

Kaphatók az Akadémia Könyvesboltokban és az MTA Orientalisztikai Munkaközös-
ségénél (Bp., I. Országház u. 30. I. em. 42.)